

"ЭМПАТИЯ" АТАМАСИ ВА УНИНГ ЎСМИРЛИК ДАВРИДАГИ ХУСУСИЯТЛАРИНИ ТУШУНИШ

¹И.И.Рахимова

ЎзМУ доценти,

²М.Рустамова

ЎзМУ магистри.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7575174>

ARTICLE INFO

Received: 16th January 2023

Accepted: 25th January 2023

Online: 26th January 2023

KEY WORDS

Эмпатия, ўсмирлик даври,
когнитив компонент,
эмоционал компонент,
туйғулар.

ABSTRACT

Мақолада ўсмирлик даврига хос бўлган хусусиятлар ҳамда эмпатия атамасининг таърифи келтирилган. Шунингдек, эмпатия - бу ақлни вазминлик билан ўқий оладиган, бироқ бошқа одамнинг ҳиссий ҳолатини бевосита биринчи шахсдан тушуна оладиган телепати ёритиб берилган.

Ҳозирги давр кишиси дунёда онгли яшаш учун ўзининг қиймат-семантик маконини аниқлаш учун ўзини инсоний қадриятлар оламига сингдиришга мажбурдир. Ушбу сингдириш ҳиссий кечинмаларнинг тўғридан-тўғри бевосита иштирокида амалга оширилади. Ва шунда умуминсоний қадриятлар инсоннинг мавжуд ҳаётий муносабатларида ҳаракат қилиш учун қабул қилинади, унга ҳақиқатга нисбатан нуқтаи назарни ўрнатишга ҳаракат қилади. Раҳмдилликка мойиллик ҳиссий-эмоционал тажрибани яхшилаш, эмпатия, эмпатик хулқ-атворни шакллантириш учун ички захираларни очишга имкон беради [1].

Ўзаро таъсирнинг натижавий аппарати сифатида эмпатия ҳайвонлар жамиятини тарк этганидан бери одамлар томонидан қўлланилади. Гуруҳларга бирлашган одамларнинг асл уюшмаларининг омон қолиши учун ёрдам бериш, атрофдаги одамлар билан тил топишиш ва атроф-муҳитга мослашиш санъати зарур бўлди.

Эмпатия - бу замонавий психологиянинг ўзига хос тури бўлиб, у одамнинг ўзини бошқа шахс ўрнида тасаввур қилиш, бошқа бировнинг ҳис-туйғулари, истаклари, ғоялари ва ҳаракатларини рефлекс даражасида амалга ошириш, бошқаларга яхши муносабатда бўлиш қобилятини англатади. унга ўхшаш ҳис-туйғуларни ҳис қилиш, уни ўз вақтида ҳиссий ҳолатини англаш ва тан олишдир. Суҳбатдошга нисбатан эмпатияни ифодалаш, унинг нуқтаи назаридан вазиятни кўриш, унинг ҳиссий ҳолатини "тинглаш" қобилятига эга бўлишини англатади.

Ўзга инсонларнинг ташвишлари, ҳис-туйғулари ва ҳис-туйғуларини ўз шахсий ҳис-туйғулари нуқтаи назаридан тушуна оладиган ва қабул қила оладиган шахс эмпат деб аталади.

Айтиш мумкинки, эмпатия - бу ақлни вазминлик билан ўқий оладиган, бироқ бошқа одамнинг ҳиссий ҳолатини бевосита биринчи шахсдан тушуна оладиган телепатдир. Шу сабабли бу борада эмпатия даражаси кучли инсонларда агар ушбу феномен туфайли улар ўзларининг ҳис-туйғуларини, қоида тариқасида, қариндошлари

ва унга яқин одамларнинг ҳис-туйғуларидан фарқлашни ва тан олишни тўхтатсалар, турли психологик бузилишлар ривожланади [2].

Бундан ташқари, баъзи ҳолларда, кимдир билан ўзини ўзи идентификация қилиш жараёнида шахснинг шахсияти “чўқади”, бу руҳий тушкунлик манбаи бўлиб хизмат қилиши мумкин ва шахснинг бундай иккиланишни ҳал қилишнинг - ўз жонига қасд қилиш каби сўнгги чорасига ўтиш шаклига мойил бўлади.

“Эмпатия” атамаси психологияга ички динамизмни кўрсатиш учун киритилган бўлиб, унинг натижаси ўзга инсоннинг ҳолатини онгсиз равишда англаб етишдир. Эмпатиянинг замонавий формулалари қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин:

- бошқа шахснинг фикр ва ҳис-туйғуларининг ички ҳолатини билиш ва тушуниш;
- иккинчиси бўлган ҳиссий ҳолатлардаги “ҳиссиёт”;
- Тасаввур ёрдамида бошқа одамнинг ҳис-туйғуларини қайта қуриш фаолияти;
- Инсон ўзини бошқа одам ўрнида қандай тутиши мумкинлиги ҳақида фикр юритиш;
- Бошқа одамнинг азобига жавобан қайғу;
- бошқа шахсга қаратилган, шахснинг бошқасининг бахти ҳақидаги тушунчасига мос келадиган ҳиссий тескари алоқа ва бошқалар.

Бошқачасига айтганда, ҳақиқий эмпатия нафақат юқори ҳиссий қабул қилишни, балки юқори даражадаги хабардорликни ҳам ўз ичига олади. Биринчи иккита компонент асосида бошқасига ёрдам бериш учун рағбат пайдо бўлади, бу эса болани аниқ ҳаракатларга ундайди. Натижада, эмпатия даражасининг ошиши қуйидагилардан иборат деган хулосага келишимиз мумкин:

- Когнитив компонент, бу муайян вазиятда бошқа одамнинг ҳис-туйғуларини тушунишни ўз ичига олади.
- эмоционал компонент эмпатиядир.
- Бошқа одамнинг ҳис-туйғулари ва ҳолатига ижобий таъсир кўрсатадиган ҳаракатларни ўз ичига олиши мумкин бўлган хатти-ҳаракатлар компоненти.

Шуни таъкидлаш керакки, эмпатия тушунчасини аниқлаш учун универсал белгилар мавжуд эмас. Сиз эмпатиянинг моҳиятини очиб берадиган баъзи бир кумулятив фазилатларни аниқлашингиз мумкин.

Ҳақиқий эмпатия нафақат бошқаларга нисбатан юқори ҳиссий сезгирликни ўз ичига олади, балки бошқа одамларни тушунишнинг юқори қийматини ҳам англатади. Ҳамдардлик ва эмпатияга асосланиб, ҳисса қўшиш учун туртки мавжуд, бу импульс турли хил ҳаракатларни рағбатлантиради[3].

Натижада, эмпатия даражасининг ошиши қуйидагилардан иборат деган хулосага келишимиз мумкин:

- Когнитив компонент, маълум бир вазиятда бошқа одамнинг ҳис-туйғуларини тушунишни ўз ичига олади.
- эмоционал компонент эмпатиядир.
- Бошқа одамнинг ҳис-туйғулари ва ҳолатига ижобий таъсир кўрсатадиган ҳаракатларни ўз ичига олиши мумкин бўлган хатти-ҳаракатлар компоненти.

Боланинг ахлоқий фазилатларини тарбиялаш ва ривожлантириш ҳиссий таркибий қисмдан бошланиши керак, чунки ҳеч қандай ўзаро таъсир ва алоқа этарли даражада самарали бўлмайди, чунки унинг иштирокчилари рақибнинг ҳиссий

ҳолатини таний олмайдилар ёки уларни жиловлай олмайдилар. ҳиссиётларнинг ўзига хос кўринишлари.

Ўз сезгилари ва ҳис-туйғуларини тушуниш шахснинг шаклланиши ва ривожланишидаги энг муҳим босқичлардан бири ҳисобланади. Гарчи бу жараён жуда оддий бўлиб туюлса-да, боланинг ҳис-туйғуларини тўғри таниб олиш ва уларга етказиш ғоят қийин. Бу соҳада маълум билим ва маълум даражадаги ривожланишни талаб қилади. Инсон ҳис-туйғулари қанчалик хилма-хиллигини тушунса, у бошқа одамнинг ҳолатини яхшироқ ва тўғри тушуна олади.

Туйғулар ўз вазиятини йўқотади ва янада чуқурроқ мантиқий таркибга айланади, улар кутилган ички фикрлар ёки шароитларга жавобан туғилади. Ёш ўқувчида ҳиссий башорат шаклланади, бу уни ишлашнинг мумкин бўлган оқибатлари ҳақида ташвишланишга, бошқа шахсларнинг унинг ҳаракатларига муносабатини кутишга мажбур қилади. Шунинг учун боланинг фаолиятида ҳиссиётларнинг ўрни сезиларли даражада ўзгаради [4].

Бинобарин, бошланғич мактаб ёшидаги ҳиссий тараққиётнинг хусусиятларини таъкидлаш мумкин, болалар ҳиссиётлар тасвирининг ижтимоий моделларини ўрганадилар; боланинг ишида ҳис-туйғуларнинг маъноси ўзгаради, ҳиссий башорат ривожланади; ҳис-туйғулар бирмунча тушунарли, умумлаштирилган, хушёр, эркин, вазиятга боғлиқ эмас: ахлоқий, ақлий, эстетик каби юксак ҳис-туйғулар ривожланади.

Характернинг ахлоқий хусусиятлари билан танишиш болага ёрдам кўрсатади, шу жумладан, шахснинг ахлоқий ва ахлоқсиз томонлари ҳақида ўйлашга, яхши ва ёмонни фарқлашга, ўрнатилган қоидаларни камситишни ҳис қилишга ёрдам беради. Уятчан бола дадил бўлишга, душманона кайфиятдаги бола эса ҳамдард ва меҳрибон бўлишга интилади [5].

Керакли вазиятларнинг шаклланиши, ҳиссий қулайлик ҳолати шахсиятнинг ривожланиши ва шаклланиш тадрижига таъсир кўрсатади.

Етти ёшга келиб, кўпчилик болалар тенгдошига ёрдам бериш, ҳеч қандай сабабсиз совға бериш ёки жанжалга берилиш учун олдиндан айтиб бўлмайдиган ва беғараз истакларга эга. Унинг ишида холис ҳиссий иштирок этиш, тенгдошнинг бола учун нафақат ўзи билан таққослаш объекти, балки қимматли, яхлит шахс бўла бошлаганлигини кўрсатиши мумкин. Тахмин қилиш мумкинки, тенгдошлар билан муносабатлардаги бу ўзгаришлар кичик ёшдаги ўқувчининг ўзини-ўзи англаши ва ўзини-ўзи англашидаги муайян ўзгаришларни ифодалайди.

Шахсларнинг ҳиссий ҳолатига йўналтирилганлик бирлашган қўшма ишнинг зарурий талаби сифатида тушунилади. Эмпатия туйғусини шакллантириш шахсиятни ривожлантиришнинг ажралмас қисмини, шахсга шахслараро муносабатлар маданиятини ўргатиш, боланинг шахсий ҳис-туйғуларини ва ташвишларини бошқариш қобилиятини шакллантиришни ўз ичига олади [6].

Биргаликда ишлашнинг ўзига хос хусусияти таълим фаолиятини яратиш имконияти билан белгиланади, у шахснинг ҳиссий ҳолатлари ва ҳис-туйғуларини тушуниш, бошқа шахснинг фикрларини тушуниш ва тан олиш, қўллаб-қувватлаш ва ёрдам кўрсатиш учун импулсни кафолатлайдиган турли хил шахслараро алоқаларни ташкил этиш, шахслараро муносабатларни ташкил этиш қобилиятига қаратилади.

References:

1. Крайг, Г. Психология развития [Текст] / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2002. 992 с.
2. Журавлев, Д. Откуда берутся проблемные дети?[Текст] / Д. Журавлев//
3. Народное образование. – 2011. – № 1. – С. 141 – 147.
4. Прихожан, А. М. Психология тревожности: дошкольный возраст[Текст] / А.М. Прихожан. – СПб.: Питер, 2009. – 192 с
5. Стишенок, И. Трудный ребенок[Текст]/ И. Стишенок. – М.: Педагогика, 2010. – 342 с.
6. Шипицына, Л. М. Психология детской агрессивности[Текст]/ Л.М. Шипицына. - СПб.: Речь, 2012. – 276 с.
7. Стишенок, И. Трудный ребенок[Текст]/ И. Стишенок. – М.: Педагогика, 2010. – 342 с.